

بررسی نقش سرمایه انسانی در اقتصاد با نگرش اسلامی

علی عسکری وزیری^۱

چکیده

جایگاه ممتاز سرمایه انسانی در رشد اقتصادی و ارتقای تولید از موضوع‌های مهمی است که در مقوله پیشرفت همواره مورد توجه قرار گرفته است. در جهان متلاطم امروزی شرکت‌های پیشرو بیش از هر زمان دیگری به اهمیت سرمایه انسانی خود پی برده‌اند، آنها دریافته‌اند که چگونه می‌توان با تأکید بیشتر بر حفظ و رشد سرمایه انسانی خود، در بالاترین نقطه اقتصاد جهانی جای گرفت. سرمایه انسانی عامل کلیدی، مهم و ضروری برای رشد اقتصادی جوامع محسوب می‌شود و محور بسیاری از تحول‌های نوین اقتصادی است. این تحقیق بر آن است تا روش توصیفی تحلیلی نقش سرمایه انسانی را در اقتصاد با نگرش اسلامی بررسی کند؛ همچنین محقق نقش دین در اقتصاد، ابعاد تأثیرگذار سرمایه انسانی بر اقتصاد و رابطه سرمایه انسانی با اقتصاد از منظر اسلام را تبیین خواهد کرد؛ از این رو تحقیق حاضر با توجه به اهدافی که دارد، کاربردی است. از نتایج مهم پژوهش حاضر این است که رشد اقتصادی از دیدگاه اسلام به پرهیز از ثروت‌اندوزی، منع اسراف و تبذیر و پیروی از الگوی متعادل مصرف، بستگی دارد، نه به رشد اقتصادی محض. نتیجه دیگر اینکه زمانی می‌توان جمعیت را به عنوان عامل مثبت تلقی کرد که سرمایه‌گذاری‌های مناسب به منظور ارتقای آموزش و مهارت و کیفیت زندگی مردم صورت گرفته باشد و بسترهای لازم برای رشد و شکوفایی این ظرفیت‌ها نیز فراهم شود.

واژگان کلیدی: رشد، جمعیت، سرمایه انسانی، اقتصاد، رویکرد اسلامی

مقدمه

تا اوایل سال ۱۹۵۰م، صاحب‌نظران غربی تصور می‌کردند وجود سرمایه‌های فیزیکی و مادی عامل اساسی در پیشرفت کشورها و کمبود این منابع، دلیل عقب‌ماندگی کشورهای درحال توسعه است؛ به همین دلیل کشورها برای جذب و به دست آوردن سرمایه‌های مادی تلاش می‌کردند که این رویکرد باعث وابستگی بیشتر و تخریب بنیان‌های اقتصادی، فرهنگی و سیاسی برخی از کشورها می‌شد.

در عصر حاضر ثابت شده آنچه توسعه پایدار و پیشرفت را به دنبال دارد، استفاده از سرمایه‌های انسانی جامعه است؛ به عبارت بهتر، نیروی انسانی یک کشور، مهم‌ترین عامل افزایش بهره‌وری آن کشور است. ارزشمند شمردن تک‌تک آحاد یک کشور و استفاده کارا و اثربخش از تفکر و نیروی آنها سبب می‌شود تا کشور در مسیر پیشرفت و توسعه حرکت کند.

از منظر آموزه‌های اسلامی انسان برترین مخلوق خداوند متعال است^۱ و به تعبیری هستی برای تکامل او آفریده شده است، رسالت پیامبران و برگزیدگان الهی و فلسفه بعثت به منظور بسترسازی شکوفایی استعدادهای بی‌پایان او طراحی شده و حرکت در مسیر الی‌الله و تعالی اشرف مخلوقات از مهم‌ترین اهداف آفرینش جهان قلمداد می‌گردد.

از این منظر سرمایه‌هایی که در بستر رشد به جریان می‌افتند و سودآوری می‌کنند، منحصر به سرمایه‌های مادی نیست، بلکه سرمایه‌های انسانی را هم شامل می‌شود.

با تأمل در آموزه‌های اسلامی درمی‌یابیم که انسان مکلف است تا استعداد تسلط و تسخیر خود را بر طبیعت شکوفا و سرمایه‌های نهفته در زمین و آسمان را اسیر و رام خود کند و آنها را در جهت اهداف الهی و انسانی به کار گیرد.^۲

۱. وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَا هُمَ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُم مِّنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا؛ ما آدمی زادگان را گرامی داشتیم و آنها را در خشکی و دریا (بر مرکب‌های راهوار) حمل کردیم و از انواع روزی‌های پاکیزه به آنها روزی دادیم و آنها را بر بسیاری از موجوداتی که خلق کرده‌ایم برتری بخشیدیم؛ اسراء/۷۰.

۲. أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعْمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً؛ آیا ندیدید خداوند آنچه را در آسمان‌ها و زمین است مسخر شما کرده و نعمت‌های آشکار و پنهان خود را به طور فراوان بر شما ارزانی داشته است؛ لقمان/۲۰.

بررسی نقش سرمایه انسانی در اقتصاد با نگرش اسلامی

قرآن در این زمینه به نکته ظریفی اشاره و می‌فرماید: «شما قادر نیستید در آسمان‌ها رخنه کنید، مگر با داشتن قدرت»^۱.

یعنی این تسخیر و نفوذ باید با داشتن قدرت که مصداق بارز آن برهان و حجت است، باشد. از سویی دیگر با تحلیلی از مسئولیت انسان که ناشی از دریافت امانت الهی است^۲، درمی‌یابیم که این مسئولیت زمانی تحقق می‌یابد که در جامعه، اقتصاد سالم و رو به رشد حاکم باشد تا افراد بتوانند در آن جامعه، از آنچه در زمین و خارج از زمین به دست می‌آورند، در جریانی سالم، برای خود و جامعه بهره ببرند و در نهایت آنها را به مقصد آفرینش برسانند؛ بنابراین از دغدغه‌های اساسی محقق در تحقیق پیش رو این است که سرمایه انسانی چه نقشی در اقتصاد با نگرش اسلامی دارد؟ دلیل اهتمام و توجه به رویکرد سرمایه انسانی در شرکت‌ها و بنگاه‌های اقتصادی چیست؟ چگونه می‌توان باعث ارتقای سرمایه انسانی در راستای پیشرفت اقتصادی شد؟ و مسائلی از این قبیل که انگیزه‌ای شد برای محقق تا در این زمینه به تحقیق و پژوهش بپردازد.

روش تحقیق

محقق در این پژوهش درصدد است تا با مطالعه منابع مرجع و دست‌اول کتابخانه‌ای در حوزه مدیریت منابع انسانی و بر اساس آموزه‌های اسلامی با روش توصیفی و تحلیلی و واکاوی مفاهیم مرتبط با موضوع تحقیق در قرآن و سنت معصومین (ع) به پژوهش بپردازد و نقش سرمایه انسانی در اقتصاد را بررسی و تبیین کند.

۱. معرفی مفاهیم اساسی

انسان

از دیدگاه اسلام، انسان موجودی دو ساحتی است؛ یک جنبه مادی و جسمانی دارد و دیگری جنبه فرامادی و روحی که از آن به «روح الهی» یاد شده است. جسم انسان بستری برای رشد روح و وسیله‌ای برای خدمت‌گزاری به روح است. به علاوه انسان در آموزه‌های ادیان

۱. يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ إِنَّ اسْتِظْفَعْتُمْ أَنْ تَتَفَدُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فَانْفُدُوا لَا تَتَفَدُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ؛ رحمان / ۳۳.

۲. إِيَّاكُمْ عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ...؛ احزاب / ۷۲.

آسمانی، به ویژه اسلام، محور خلقت به شمار آمده و آفرینش جهان، فرستادن پیامبران و کتاب‌های آسمانی، برای رسیدن او به سعادت نهایی اش صورت گرفته است (مصباح یزدی، ۱۳۸۷: ۲۱).

سرمایه.

تعریف سرمایه با توجه نگاه صاحب نظران مدیریتی به سرمایه متفاوت است؛ همان‌طور که آدام اسمیت از تمامی ذخایر ثابت، توانایی‌هایی مفید و تمام ساکنان یک کشور به عنوان «سرمایه» نام می‌برد.

از دیدگاه حسابداری مالی، سرمایه‌ها به دو دسته ملموس (مشهود) و غیرملموس (نامشهود) طبقه‌بندی می‌شوند. دارایی‌های و سرمایه‌های ملموس شامل تمامی امکانات فیزیکی مانند زمین، ساختمان‌ها و تجهیزات تولیدی می‌شوند.

سرمایه انسانی.

سرمایه انسانی را می‌توان تمرکز بر نقش فاعلی انسان در افزایش و بهبود امکانات تولید دانست؛ به تعبیر دیگر ظرفیت به دست آوردن مهارت‌های لازم برای انجام وظایف شغلی را «سرمایه انسانی» می‌دانند (یاوری و سعادت، ۱۳۸۱: ۳۳).

اقتصاد.

اقتصاد دانشی است که با در نظر گرفتن کمبود کالا و ابزار تولید و نیازهای نامحدود بشری به تخصیص بهینه کالاها و تولیدات می‌پردازد. پرسش بنیادین برای دانش اقتصاد، مسئله بیشتر شدن رضایت و مطلوبیت انسان‌هاست. این دانش به دو بخش اصلی اقتصاد خرد و کلان تقسیم می‌شود؛ بنابراین می‌توان ادعا کرد که اقتصاد، پیش از هر چیز، به تجزیه و تحلیل و توضیح شرایط و روابطی می‌پردازد که در قلمروی رفاه مادی قرار دارد.

اقتصاد اسلامی.

اقتصاد اسلامی عبارت است از مجموعه قواعد کلی ارائه شده در اسلام در زمینه روش تنظیم حیات اقتصادی و حل مشکلات اقتصادی، در راستای تأمین عدالت اجتماعی (دادگر کرمانجی، ۱۳۷۸: ۱۴۴).

ویژگی های انسان در اسلام

مهم ترین ویژگی های انسان از نظر اسلام بدین شرح است:

هدفمندی

از نظر اسلام، انسان بیهوده آفریده نشده است.

«وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لِأَعْيُنٍ مَّا خَلَقْنَاهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ» (دخان، ۳۸-۳۹)؛

ما آسمان و زمین و آنچه را در میان آنهاست بیهوده نیافریدیم؛ آنها را جز به حق و از روی حکمت و مصلحت خلق نکردیم، ولی بیشتر مردم نمی دانند.

هدف از آفرینش انسان، نیل او به مقام «خلیفة اللّٰهی» است. منظور از «خلیفة اللّٰهی» انسان ها به فعلیت رسیدن صفات الهی در درون آنهاست. این صفات از طریق مجاهدت، تصفیه، تزکیه و عبادت خداوند به فعلیت می رسند.

جاودانگی

از منظر اسلام، مرگ پایان همه چیز نیست، بلکه پلی است به حیات جاودانه.

دوبعدی بودن

از دیدگاه اسلام، انسان بُعدی غیرمادی به نام «روح» دارد. ارزش روح تا آنجاست که خداوند آن را به خودش نسبت می دهد. در زمینه روح، دو نظریه کاملاً متعارض وجود دارد که گردن نهادن به هریک، تأثیرات عمیقی در پایه ریزی علوم انسانی، از جمله اقتصاد و توسعه انسانی دارد.

علم و آگاهی

یکی از ویژگی های برجسته انسان ها «علم و آگاهی» و «استعداد رشد علمی» است.

گرایش های متنوع

یکی دیگر از ویژگی های انسان، تمایل یا گرایش های متنوع اوست. گرایش یا میل نقش محرک را در رفتارهای ارادی انسان ایفا می کند. اراده و اختیار بر دو پایه «شناخت» و

«گرایش» استوار است. گرایش‌ها و تمایل‌های گوناگون در انسان منشأ رفتارهای متفاوت است.

در یک نگاه کلی، گرایش‌های انسان را به دو دسته «گرایش‌های حیوانی» و «گرایش‌های انسانی» تقسیم می‌کنند. «گرایش‌های حیوانی» به گرایش‌های مشترک بین حیوان و انسان گفته می‌شود مانند گرایش حُب ذات و غریزه جنسی. «گرایش‌های انسانی» به گرایش‌های مختص انسان گفته می‌شود که از روح و انسانیت او نشئت گرفته‌اند؛ همانند حقیقت جویی، فضیلت خواهی، زیبایی خواهی، میل پرستش، میل به جاودانگی و میل به قدرت جویی.

رشد اقتصادی مطلوب از دیدگاه اسلام

در نظام اسلامی، اساساً رشد و توسعه، به طور مطلق، هدف نهایی نیست، بلکه به عنوان هدفی متوسط، یعنی وسیله و ابزاری در راه رسیدن انسان به فضایل و مکارم اخلاقی و پیمودن مسیر قرب الی الله به کار گرفته می‌شود و در واقع تأمین رفاه مادی انسان، در حد معقول، مقدمه‌ای برای رسیدن به این هدف است.

خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید: «وَرَزَقْنَاكَ مِنَ الطَّيِّبَاتِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ» (انفال، ۶۲)؛ خداوند شما را از نعمت‌های پاکیزه بهره‌مند ساخت تا با استفاده صحیح و به جا، سپاس‌گزار به درگاه الهی باشید.

در سوره قصص آمده است: «وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا...» (قصص، ۷۷)؛ با آنچه خداوند به تو عنایت کرده است، خانه آخرت را طلب نما و نصیب خود را از دنیا فراموش نکن....

پس تأمین نیازهای مادی و بهره‌مندی از نعمت‌های الهی، گرچه از دیدگاه اسلام امری مطلوب است، ولی باید از آن به عنوان وسیله تکامل معنوی بشر استفاده کرد.

ویژگی‌های سرمایه انسانی

سرمایه انسانی تاکنون نقش مهمی در رشد اقتصادی کشور داشته و نگاه اقتصاددانان را به عنوان سرمایه‌ای که در بلندمدت می‌توان از آن استفاده بهینه کرد، به خود معطوف داشته است. از جمله ویژگی‌های سرمایه انسانی می‌توان به موارد زیر اشاره کرد.

. نامشهود بودن

سرمایه انسانی دارایی نامشهود است؛ به عبارت دیگر سرمایه انسانی جزو اموال منقول و غیرعینی یک فرد است. سرمایه انسانی یک فرد در سازمان ممکن است به صورت فردی یا به صورت گروهی و در همکاری با دیگران و در چهارچوب فرایندهای سازمانی مورد استفاده قرار گیرد. سازمان‌ها گرچه قانونی مالک سرمایه انسانی کارکنان خود نیستند، اما می‌توانند از مزایا و منافع حاصل از آن در تحقق اهداف سازمان و نیز در ایجاد فرهنگ مشترک استفاده کنند؛ به علاوه چون ممکن است سرمایه انسانی فرد برای سازمان اهمیت بسیاری داشته باشد که از آن با عنوان «سرمایه انسانی ویژه» یاد می‌شود؛ بنابراین سازمان تلاش می‌کند تا با دادن امتیازهایی به او، وی را از رفتن به سایر موقعیت‌های شغلی بازدارد. در این حالت گفته می‌شود که سازمان به این سرمایه انسانی دستبند طلا داده است. (داوسون^۲، ۲۰۱۲: ۳-۱۱).

. عامل کیفی مؤثر در فرایند تولید

در زنجیره ارزش، عامل نیروی انسانی محوری‌ترین و اصلی‌ترین حلقه است. با توجه به رشد فزاینده علوم مدیریتی در زمینه‌های تولیدی و صنعتی، این موضوع اثبات شده است که هیچ کاری بدون در نظر گرفتن وجه انسانی به نتیجه نهایی و دلخواه خود نخواهد رسید؛ به طوری که امروزه مؤثرترین راه برای به دست آوردن مزیت رقابتی، کارآمد کردن کارکنان سازمان‌ها است و این مهم جز با اعمال برنامه‌های راهبردی در قلمروی مدیریت منابع انسانی امکان‌پذیر نخواهد بود. ارائه محصولات و خدمات متفاوت و باکیفیت، کاهش هزینه‌ها، خلاقیت و نوآوری و افزایش رقابت‌پذیری از مزایای وجود عامل انسانی کیفی و دانش‌مدار است؛ از این رو راهبرد کسب و کار سازمان‌های امروزی، ضرورتاً روی منابع انسانی متمرکز شده است. این پدیده را می‌توان اصلی‌ترین تغییری دانست که در دهه اخیر در نگرش‌های مدیریتی به وجود آمده است (جواریان، ۱۳۹۱: ۱۰۵).

بررسی تأثیر سرمایه انسانی بر رشد اقتصادی

سرمایه‌گذاری در منابع انسانی با بالا بردن سطح مهارت‌ها و تخصص‌های نیروی کار و افزایش قابلیت‌های آن می‌تواند موجب ارتقای کمی و کیفی تولید شود و کارایی استفاده از سرمایه‌های مادی را بالا برد. نیروی کار ماهر و برخوردار از دانش و تخصص بخش اعظم عوامل تولید و اقتصاد مبتنی بر دانش را تشکیل می‌دهد. نیروی کار دانش‌آموخته (سرمایه انسانی) می‌تواند به بهبود کیفیت کالا کمک کند و از سویی نقش برنامه‌ریز و هدایت‌کننده داشته باشد. آن دسته از نیروی کاری که از سطح دانش و آموزش بیشتری برخوردار باشد، قادر است در چرخه تولید پویایی و تحول فناورانه ایجاد کند، سبب افزایش ظرفیت تولید، رشد تجارت و رسیدن به رشد اقتصادی بالاتر شود. میزان تأثیرگذاری تجارت بر بهره‌وری تمام عوامل تولید و به دنبال آن بر رشد اقتصادی زمانی قوی‌تر خواهد بود که توأم با انباشت سرمایه انسانی در یک کشور باشد؛ به عبارتی بهره‌مندی از تجارت برای کشورهای برخوردار از مهارت بیشتر، نسبت به کشورهای دارای مهارت کم به مراتب بیشتر است. ترکیب سرمایه انسانی و تجارت عملاً کارایی بالاتر بخش‌های تجاری کشورها را نشان می‌دهد و بر رشد اقتصادی کشورها اثر قوی‌تری می‌گذارد.

راهکارهای افزایش تأثیر سرمایه انسانی بر اقتصاد با نگرش اسلامی

به منظور افزایش تأثیر سرمایه انسانی بر اقتصاد از دیدگاه اسلام، راهکارهای زیر پیشنهاد می‌شوند.

الف. ارتقای آموزش

بی‌شک آنگاه که نظام تعلیم و تربیت به طور فراگیر انسان‌های ارزش‌مدار و کارآمد تربیت کند، قابلیت و استعداد‌های مدیران، کارگران، کشاورزان و دیگر نیروهای درگیر اداره جامعه، شکوفا و زمینه سازمان‌دهی تولید، نوآوری، افزایش بهره‌وری و صادرات و رشد تولید ناخالص ملی (GNP) فراهم می‌شود.

بررسی نقش سرمایه انسانی در اقتصاد با نگرش اسلامی

در حقیقت تغییرها و دگرگونی مناسب در ساحت های گوناگون اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و حقوقی جامعه به وسیله انسان های کارآمد شکل می گیرد و زمینه رشد اجتماعی اقتصادی تحقق می یابد.

آموزش همواره به عنوان وسیله ای مطمئن به منظور بهبود کیفیت عملکرد و حل مشکلات مدیریتی و اقتصادی مورد نظر بوده و فقدان آن نیز یکی از مسائل اساسی و حاد هر بنگاهی را تشکیل می دهد (زاهدی، ۱۳۶۹: ۱۲۶).

در بیان اهمیت آموزش از دیدگاه اسلام آموزه های فراوان وجود دارد که به برخی از آنها در زیر اشاره می شود.

خداوند می فرماید: «لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ» (آل عمران، ۱۶۴)؛ خداوند منت گذاشت بر مردم باایمان که پیامبری از خودشان برانگیخت تا آیات خدا را برای آنان بخواند و آنان را از آلایش و زشتی ها تزکیه کند و به آنان دانش و رحمت بیاموزد.

از امام علی (ع) نیز روایت شده است که فرموده اند: «الْعِلْمُ يَهْتَفُ بِالْعَمَلِ فَإِنْ أَجَابَهُ وَإِلَّا إِرْتَحَلَ عَنْهُ» (نهج البلاغه، حکمت ۳۶۶)؛ دانش کار را صدا می زند؛ اگر کار پاسخ داد، دانش می ماند و اگر کار پاسخ نداد، دانش هم می رود.

ب. پرورش خلاقیت و نوآوری

خداوند متعال که هستی بخش تمام موجودات است، خود مظهر اراده خلاق و مصدر نوآوری است؛ چنان که یکی از اسماء خدا «بدیع» است و بدیع به معنای ایجاد و آفرینش اشیا، بدون طرح و الگوی قبلی است؛ از این رو امر بدیع به پدیده ای گفته می شود که سابقه قبلی ندارد و کاملاً از ساختار نو و جدید برخوردار است.

با توجه به این توضیح، از منابع دینی توصیه هایی برای افزایش خلاقیت می توان به دست آورد، از جمله:

۱. بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ؛ او آفریننده آسمان ها و زمین است و چون اراده آفریدن چیزی کند، به محض آنکه گوید: موجود باش، موجود خواهد شد؛ بقره/ ۱۱۷.

مطالعه و فکر

در اسلام توصیه‌های بسیاری وجود دارد که افراد را به اندیشیدن و مطالعه کردن فرامی‌خواند. آیات و روایات بسیاری در منابع اسلامی وجود دارند که انسان را به فکر کردن و اندیشیدن دعوت می‌کند. در اینجا به روایتی از امیرالمؤمنین (ع) اشاره می‌شود که با بحث خلاقیت بیشتر تناسب دارد: «مَنْ أَكْثَرَ الْفِكْرَ فِيمَا تَعَلَّمَ اتَّقَنَ عِلْمَهُ وَ فَهِمَ مَا لَمْ يَكُنْ يَفْهَمُ»؛ کسی که به آموخته‌های خود زیاد بیندیشد، دانش او استحکام می‌یابد و چیزهای را درک می‌کند که تا حالا درک نکرده بود (آمدی، ۱۳۶۶: ۵۷).

این روایت در عین حال که به فکر کردن و اندیشیدن بسیار دعوت می‌کند، به نوآوری و خلاقیت در اثر فکر نیز اشاره دارد، زیرا می‌فرماید که شما در اثر فکر به چیزهای جدید می‌رسید و خلاقیت نیز رسیدن به اندیشه‌های تازه و جدید است.

یادداشت کردن اندیشه‌های خلاق

از پیامبر گرامی اسلام (ص) نقل شده که فرمودند: علم را در بند کنید، پرسیدند: چگونه؟ فرمودند: با نوشتن. «قَيْدُوا الْعِلْمَ، قَيْلٌ وَ مَا تَقْيِيدُهُ قَالَ كِتَابَتُهُ» (مجلسی، ۱۴۰۳، ق، ۲: ۱۵۱).
واژه «علم» که در روایت بالا آمده، شامل علمی می‌شود که هم انسان از دیگران یاد می‌گیرد و هم شامل اندیشه‌های خلاق می‌شود که فرد به آنها می‌رسد.

سؤال کردن

دغدغه مند کردن ذهن افراد، به منظور تعقل، تفکر و بارور کردن خلاقیت و نوآوری در آیات قرآن وجود دارد؛ خداوند متعال در قرآن بارها از آفریننده زمین و آسمان و علت اولی خلقت یا از معبود حقیقی و اصلی انسان‌ها سؤال می‌کند که هدف آن، برانگیختن خلاقیت و تفکر و تعقل انسان‌ها است.

امیرالمؤمنین (ع) می‌فرماید: «سَلُونِي عَمَّا شِئْتُمْ» (کلینی، ۱۳۶۹، ۱: ۳۹۹)؛ از هر مطلبی که می‌خواهید از من سؤال کنید. همچنین در کلام دیگر می‌فرماید: «سَلُونِي قَبْلَ أَنْ تَفْقِدُونِي» (حر عاملی، ۱۰۱۴: ق: ۱۲۸).

مشورت

مشورت به نوعی زمینه آغاز تفکر و تلاش فکری برای حل مشکل و سؤال است. «وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ» (آل عمران، ۱۵۹)؛ از آنها درگذر و به آنها طلب آموزش کن و با آنها در کار مشورت نما و چون تصمیم گرفتی پس بر خدا توکل کن. همانا خدا توکل کنندگان را دوست دارد.

در این آیه پیامبر اسلام (ص) با آنکه مسائل را از طریق وحی دریافت می کرد و عقل و اندیشه برتری داشت، در عین حال مأموریت می یابد که در کارها با مسلمانان مشورت کند، البته او نیازی به مشورت نداشت، ولی برای احترام به دیگران و شخصیت دادن به آنها مأمور به این کار بود و هم اینکه مشورت کردن در میان مسلمانان به صورت یک سنت مطرح شود و مسلمانان با یکدیگر مشورت کنند. فایده دیگر مشورت کردن پیامبر این بود که افراد دلسوز و خیرخواه را از افراد مغرض و بدخواه بازمی شناخت.

این آیه پس از جنگ احد نازل شد و ممکن است هدف آیه مشورت کردن پیامبر در موضوع جنگ باشد، ولی جنگ موضوعیت ندارد و شامل مسائل دیگر هم می شود. در تاریخ اسلام چندین نمونه جالب از مشورت پیامبر با اصحاب نقل شده است که به زودی ذکر خواهیم کرد.

«وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ» (شوری، ۳۸)؛ و (مؤمنان) کسانی هستند که دعوت پروردگار خود را پاسخ داده اند و نماز را برپا داشته اند و کارشان در میانشان با مشورت است و از آنچه داده ایم، انفاق می کنند. همان گونه که ملاحظه می فرمایید یکی از نشانه های مؤمنان در این آیه این است که آنها با یکدیگر مشورت می کنند و این نشانه در کنار نشانه های دیگری مانند اقامه نماز و انفاق در راه خدا ذکر شده که دلیل بر مطلوب بودن بسیار مشورت کردن است.

ج. اهتمام به کارآفرینی

قرآن کریم با تأکید بر عناوین و مواضع مختلف، اهمیت اقتصاد و کار و کارآفرینی را مورد تأکید قرار داده است که موارد ذیل برخی از آنهاست (خنیفر، ۱۳۸۶: ۴).

تجلی توحید در اقتصاد و کارآفرینی

از دیدگاه قرآن کریم، تمام هستی و به ویژه انسان، منابع و ابزارهای تولید و تمامی فعالیت های تولیدی انسان، مخلوق خدا و نشان خداوندی هستند و قرآن همه آنها را آثار رحمت و فضل خدا می داند (اعراف، ۵۷).

توجه به معاد در اقتصاد و کارآفرینی

قرآن کریم در جاهای مختلف تأکید می کند که تمامی اعمال آدمی در روز واپسین (قیامت)، ارزیابی و محاسبه می شود، و حتی می فرماید: «بر زبان های آنها قفل خاموشی می زنیم و دست ها و پاهای آنها با ما سخن می گویند.» این مقوله عنایت ویژه ای به عمل و همچنین رفتارهای اقتصادی دارد. قرآن کریم در این زمینه، اموری مانند تولید، توزیع، مصرف، انگیزه کار، تلاش و فعالیت و در کنار آن، صلۀ رحم، احسان، انفاق، بخشش و بذل را مورد تأکید قرار می دهد (مطففین، ۵۱).

عدالت و دادگری در اقتصاد و کارآفرینی

اصل عدل و دادگری، همراه با توحید و معاد، از معارف مهم قرآن کریم است (آل عمران، ۱۸).

وقتی از حضرت علی (ع) خواستند که عاقل را برای ما وصف کن، فرمود: عاقل کسی است که هر چیز را در جای خود قرار دهد (نهج البلاغه، حکمت ۲۳۵).
از این منظر، کارآفرین نیز دقت و خلاقیت لازم را برای انجام درست کار و کار درست، در زمان مطلوب و جایگاه مناسب کار، از خود بروز می دهد.

نقش رهبری و مدیریت در اقتصاد کارآفرینانه

اصل مدیریت با مسئله حکومت و رهبری در جامعه ارتباط دارد. در راستای اصل توحید که حق رهبری را اصالتاً از آن خدا می داند، افرادی هم که از جانب او اداره و مدیریت جامعه را بر عهده می گیرند، مسئولیت دارند تا در امور اجتماعی، سیاست گذاری و تنظیم امور اقتصادی و حرفه ای در سطح کلان، متناسب با شرایط و مقتضیات زمان و مکان، تدبیر کنند و به کارآفرینان مجال بروز استعداد دهند و محوریت عدالت را بر اساس مقوله آبادانی،

بررسی نقش سرمایه انسانی در اقتصاد با نگرش اسلامی

کشف استعداد (کارآفرینان)، انجام کارهای نیک و پاینده قرار دهند و این مهم میسر نمی‌شود؛ مگر با شناخت و داشتن برنامه که خداوند کریم فرستادن پیامبرانی مانند ابراهیم، لوط، اسحاق و یعقوب را از کارگاه آفرینش مثال و شاهد می‌آورد (شوری، ۱۵).

ثروت از دیدگاه قرآنی و قدرت کارآفرینی

در آیات متعدد، به طور آشکار یا در ضمن ضرب‌المثل‌ها و قصه‌ها و با نگاه‌های متفاوت، به ثروت توجه شده و بیان شده است که حب مال و ثروت، امری فطری است (آل عمران، ۱۴) و انسان موجودی است کارآفرین که این ویژگی، زمینه‌های کسب ثروت را در او ایجاد کرده است (ملک، ۱۵).

جمع‌آوری ثروت، به شرط ادای واجبات و دوری از قاعده نکوهیده کنز نکوهش نمی‌شود؛ از این رو قرآن، کارآفرینان متعددی، مانند حضرت سلیمان، داود و ذوالقرنین را مثال می‌زند که با تبحر زیاد، ثروت فراوان اندوختند، اما علاقه به مال را در خود تعدیل و جامعه را به فعالیت ترغیب کردند و آدمیان را از بطالت و بیکاری رها کردند (سبأ: ۱۲-۱۳). قرآن در مقابل، از سودجویان و ثروت‌اندوزان نابالغ مانند قارون، فرعون، ولید بن مغیره و ابی‌لهب یاد می‌کند که مترفان و مستکبران کنزگرا بودند و عشق بیش‌ازحد به انباشت و ثروت‌اندوزی موجب سقوط آنها شده است (قصص: ۷۹).

سرزنش مرفهین شبه کارآفرین

در آیات متعددی نیز مرفهین شبه کارآفرین غافل مذمت شده‌اند و رابطه مثبتی بین کار و ثروت و سرکشی، در صورت عدم ظرفیت، مطرح شده است. چنین کسانی در مقابل حقیقت و منافع مردم آینده نیز می‌ایستند و پیامبران را که کارآفرینان اندیشه‌ورز کارگاه الهی هستند، به مشقت می‌اندازند و در برابر نوح، ابراهیم، موسی، طالوت و حضرت محمد (ص) می‌ایستند؛ تا حدی که حضرت نوح قوم خود را به سبب پیروی از ثروتمندانی که اموال و دارایی خود را نه از طریق کارآفرینی، بلکه با نیرنگ حاصل کردند و باعث گمراهی خویش شدند، نفرین می‌کند (انفال، ۴۷).

حیات طیبه و کارآفرینی

قرآن کریم منشأ حرکت به سوی حیات طیبه را عمل نیک، فعالیت مفید، مثبت و سازنده در همه زمینه‌های علمی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی برمی شمرد (نحل، ۹۷). از اختراع‌های بزرگ تا کوچک‌ترین کارها مانند کنار زدن یک سنگ کوچک از وسط جاده، همه، در این مفهوم گسترده جمع هستند و تمامی این موارد، در سخنی از رسول اکرم (ص) بیان شده‌اند، زیرا آدمی، مساوی تلاش است و کار و تلاش، جوهره وجودی اوست؛ ازاین رو حضرت می‌فرماید: «خداوند، تلاش و کار و کوشش را بر شما مقرر داشته است، پس بکوشید» (پاینده، ۱۳۸۸: ۲۳۴).

د. تأکید بر ویژگی‌های انسان اقتصادی در فرهنگ اسلامی

بهترین روش برای شناسایی ویژگی‌های انسان اقتصادی در فرهنگ دینی، ردیابی ویژگی‌های «انسان کامل» است. انسان کامل که قرآن کریم با عنوان «عبدالرحمن» از آنها یاد کرده است، در عرصه‌های مختلف رفتاری و ویژگی‌های خاص دارد (هادوی نیا، ۱۳۸۲: ۷۶).

در عرصه رفتارهای اقتصادی، مهم‌ترین ویژگی‌های انسان عبارت‌اند از:

۱. انسان خلیفه خدا در زمین است، روزی که خواست او را بیافریند، اراده خویش را به فرشتگان اعلام کرد. آنها گفتند: آیا موجودی می‌آفرینی که در زمین تباهی خواهد کرد و خون خواهد ریخت؟ او گفت: من چیزی می‌دانم که شما نمی‌دانید (بقره، ۳۰).

۲. ظرفیت علمی انسان بزرگ‌ترین ظرفیتی است که یک مخلوق ممکن است داشته باشد.

خداوند تمام اسماء را به انسان آموخت. آنگاه از فرشتگان پرسید: نام اینها را بگویید چیست؟ گفتند: ما جز آنچه تو مستقیم به ما آموخته‌ای نمی‌دانیم. خدا به آدم گفت: ای آدم! تو به اینها بیاموز و اینها را آگاهی ده! و چون [آدم] ایشان را از اسماء‌شان خبر داد، خدا به فرشتگان گفت: نگفتم که من از نهن‌های آسمان و زمین آگاهم و می‌دانم آنچه را شما اظهار می‌کنید و آنچه را پنهان می‌دارید (بقره، ۳۱-۳۳).

۳. فطرتی خدا آشنا دارد، به خدای خویش در عمق وجدان خویش آگاهی دارد. همه انکارها و تردیدها، بیماری‌ها و انحراف‌هایی است از سرشت اصلی انسان. خداوند

بررسی نقش سرمایه انسانی در اقتصاد با نگرش اسلامی

می فرماید: چهره خود را به سوی دین نگه دار؛ همان که سرشت خدایی است و همه مردم را بر آن سرشته است (روم، ۴۳).

۴. در سرشت انسان علاوه بر عناصر مادی که در جماد و گیاه و حیوان وجود دارد، عنصری ملکوتی و الهی وجود دارد. انسان ترکیبی است از طبیعت و ماورای طبیعت، از ماده و معنی، از جسم و جان. در سوره سجده آمده است: آن که هرچه را آفرید نیکو آفرید و آفرینش انسان را از گِل آغاز کرد. سپس نسل او را از شیرۀ کشیده‌ای که آبی پست است قرارداد. آنگاه او را بیاراست و از روح خویش در او دمید (سجده، ۹-۷).

۵. آفرینش انسان آفرینش حساب شده است، تصادفی نیست. انسان موجودی انتخاب شده و برگزیده است. در قرآن آمده است: خداوند آدم را برگزید و توبه‌اش را پذیرفت و او را هدایت کرد (طه، ۱۲۲).

۶. انسان شخصیتی مستقل و آزاد دارد، امانت دار خداست، رسالت و مسئولیت دارد، از او خواسته شده است با کار و ابتکار خود زمین را آباد سازد و با انتخاب خود یکی از دو راه سعادت یا شقاوت را انتخاب کند.

«ما امانت (تعهد، تکلیف، و ولایت الهی) را بر آسمان‌ها و زمین و کوه‌ها عرضه داشتیم، آن‌ها از حمل آن سر برتاقتند، و از آن هراسیدند (و اظهار ناتوانی کردند)، اما انسان آن را بر دوش کشید؛ او بسیار ستمکار و نادان بود (چون بر خود ستم کرد و قدر این مقام والا را ندانست)» (احزاب، ۷۲).

۷. او از کرامت ذاتی و شرافت ذاتی برخوردار و خدا او را بر بسیاری از مخلوقات خویش برتری داده است. او آنگاه خویشتن واقعی خود را درک و احساس می‌کند که این کرامت و شرافت را در خود درک کند و خود را برتر از پستی‌ها، اسارت‌ها و شهوت‌رانی‌ها بشمارد.

«به یقین فرزندان آدم را کرامت دادیم، و به آنان از در خشکی و دریا [بر مرکب‌هایی که در اختیارشان گذاشتیم] سوار کردیم، و به آنان از نعمت‌های پاکیزه روزی بخشیدیم، و آنان را بر بسیاری از آفریده‌های خود برتری کامل دادیم» (اسراء، ۷۰).

۸. او از وجدانی اخلاقی برخوردار است. به حکم الهام فطری، زشت و زیبا را درک می‌کند. در سوره شمس می‌خوانیم: «و سوگند به جان آدمی و آن کس که آن را منظم ساخت» (شمس، ۷).

۹. او جز با یاد خدا آرام نمی‌گیرد. خواست‌های او بی‌نهایت است، به هرچه برسد، از آن سیر و دل‌زده می‌شود، مگر آنکه به ذات بی‌حد و نهایت (خدا) بپیوندد: همانا تنها با یاد او دل‌ها آرام می‌گیرد (رعد، ۲۸).

۱۰. نعمت‌های زمین برای انسان آفریده شده است: همانا اوست که آنچه در زمین است برای شما آفرید. (بقره، ۲۹).

۱۱. او را برای این آفرید که تنها خدای خویش را پرستش کند و فرمان او را بپذیرد. پس او وظیفه‌اش اطاعت امر خداست: همانا جن و انس را نیافریدیم، مگر برای اینکه مرا پرستش کند (ذاریات، ۵۶).

۱۲. او جز در راه پرستش خدای خویش و جز با یاد او خود را نمی‌یابد و اگر خدای خویش را فراموش کند، خود را فراموش می‌کند و نمی‌داند که کیست و برای چیست و چه باید بکند و کجا باید برود: همانا از آنان مباشید که خدا را فراموش کردند و خداوند خودشان را از یاد خودشان برد (حشر، ۱۹).

۱۳. او همین‌که از این جهان برود و پرده تن که حجاب چهره جان است دور افکنده شود، بسی حقایق پوشیده که امروز بر او نهان است بر وی آشکار گردد: همانا پرده را کنار زدیم. اکنون دیده‌ات تیز است (ق، ۲۲).

۱۴. او تنها برای مسائل مادی کار نمی‌کند: یگانه محرک او حوائج مادی زندگی نیست. او برای هدف‌ها و آرمان‌هایی بس عالی می‌کوشد و می‌جوشد. او ممکن است از حرکت و تلاش خود، جز رضای آفریننده مطلوبی دیگر نداشته باشد: ای نفس آرامش یافته! همانا به سوی پروردگارت بازگرد با خشنودی متقابل: تو از او و او از تو خشنود (فجر، ۲۷-۲۸)؛ بنابراین از نظر قرآن انسان موجودی است برگزیده از سوی خداوند، خلیفه و جانشین او در زمین، موجودی دو ساحتی، صاحب فطرتی خدا آشنا، امانت‌دار خدا و مسئول خویشتن و جهان، مسلط بر طبیعت و زمین و آسمان، الهام شده به سوی خیر و شر، وجودش از ضعف و ناتوانی آغاز

بررسی نقش سرمایه انسانی در اقتصاد با نگرش اسلامی

می شود و به سوی قوت و کمال سیر می کند و بالا می رود، اما جز در بارگاه الهی و جز با یاد او آرام نمی گیرد. ظرفیت علمی و عملی اش نامحدود است، از شرافت و کرامت ذاتی برخوردار است، احیاناً انگیزه هایش هیچ گونه رنگ مادی و طبیعی ندارد، حق بهره گیری مشروع از نعمت های خدا به او داده شده است، ولی در برابر خدای خویش وظیفه دار است (مطهری، ۱۳۸۸: ۱۸).

مزایای اهتمام بر نقش سرمایه انسانی در تحقق پیشرفت

این مزایا از ابعاد مختلف قابل دسته بندی است:

درآمدهای مستقیم

شامل درآمدهای مختلفی است که با سرمایه گذاری انسانی، به طور مستقیم و نقدی، در نهادهای مختلف اعم از خانواده و مؤسسه های دولتی عاید می شود، از قبیل درآمدهای پولی که افراد و خانواده هایشان در اثر تعلیم و تربیت کسب می کنند؛ درآمدهای پولی که عاید اشخاص ثالث و مؤسسه ها می شود؛ درآمدهای مالیاتی دولت از این طریق.

درآمدهای غیرمستقیم

این درآمدها به طور مستقیم و ضمنی عاید نهادهای مختلف می شود، از قبیل خشنودی و احساس بی نیازی فرد یا خانواده اش، پیشرفت و رشد فناوری و علوم (پیمان، ۱۳۷۴: ۱۳۸).

رابطه جمعیت و پیشرفت

باید توجه داشت هر جامعه ای برای رسیدن به رشد پایدار نیازمند برنامه ریزی، مدیریت و دانش کارآمد است. اکنون متوسط نرخ رشد سالانه جمعیت در کشورهای در حال رشد، حدود ۲/۱ درصد است. این در حالی است که نرخ رشد سالانه جمعیت در بیشتر کشورهای رشد یافته حدود ۰/۶ درصد است. در چند سال گذشته سیاست های کنترل جمعیت در کشورهای در حال رشد به نتیجه رسیده و نرخ رشد جمعیتشان کاهش یافته است. ظاهراً به نظر می رسد کشورهای پیشرفته توانسته اند جلوی افزایش بیش از اندازه جمعیتشان را بگیرند، اما حقیقت این است که کشورهای رشد یافته و برخی کشورهای در حال رشد این زنگ خطر را برای خود به صدا درآورده اند که با پایین آمدن بیش از حد نرخ رشد جمعیت و پیرشدن آن، نرخ

زاد و ولد آن چنان پایین آمده که در آینده قادر به جبران آن نخواهند بود و باعث انحطاط اجتماعی و روند کاهشی جمعیت آنها خواهد شد؛ از این رو این کشورها، به تازگی، مشوق‌های بسیاری را برای افزایش جمعیت و تولد نوزادان در نظر گرفته‌اند و به ضرورت ارزیابی سیاست‌های کنترل جمعیت تأکید می‌کنند (حسینی، ۱۳۸۳: ۲۷۰).

باید توجه داشت زمانی می‌توان جمعیت را به‌عنوان عاملی مثبت تلقی کرد که سرمایه‌گذاری‌های مناسب بر آموزش، مهارت و همچنین کیفیت زندگی مردم صورت بگیرد و بسترهای لازم برای رشد و شکوفایی این ظرفیت‌ها نیز فراهم شود. بدیهی است دستیابی به این مهم نیازمند زمان است و با طرح‌ها و برنامه‌های کوتاه‌مدت و فکرنشده نمی‌توان انتظار رشد و ترقی را داشت؛ از این رو باید در کنار تشویق خانواده‌ها به فرزندآوری و افزایش رشد جمعیت، به فکر کیفیت زندگی ایشان و سرمایه‌گذاری بهینه، آگاهانه و کارشناسی شده بر نیروی جوان جامعه باشیم و از این طریق انتظار ایجاد ارزش افزوده و ارتقای شاخص‌های رشد و در پایان رشد و رشد در کشور را داشته باشیم (ای سو، ۱۳۷۸: ۷۸).

بحث و نتیجه‌گیری

در این تحقیق ابتدا مفاهیم کلیدی بحث تبیین و تشریح شد. در ادامه تحقیق ویژگی‌های انسان از منظر اسلام احصا گردید. مهم‌ترین ویژگی‌های انسان از منظر اسلام هدفمندی، جاودانگی، دوبعدی بودن، علم و آگاهی، گرایش‌های متنوع، اختیار و آزادی، قدرت و توانایی و تحول‌پذیری است.

رشد اقتصادی از دیدگاه اسلام به پرهیز از ثروت‌اندوزی، منع اسراف و تبذیر و پیروی از یک الگوی متعادل مصرف، بستگی دارد، نه به رشد اقتصادی صرف.

مطلب دیگر اینکه، هرچه کشوری از نظر سرمایه‌انسانی غنی‌تر باشد، در عرصه تجارت از سود بیشتری بهره‌مند خواهد شد و در واقع رشد ناشی از تجارت زمانی بیشتر عملی می‌شود که سرمایه‌انسانی کافی برای جذب افکار، اندیشه‌ها و فناوری‌های انتقال‌یافته وجود داشته باشد.

بررسی نقش سرمایه انسانی در اقتصاد با نگرش اسلامی

در ادامه بحث راهکارهای افزایش تأثیر سرمایه انسانی بر اقتصاد، با نگرش اسلامی بررسی شد. برخی از مهم‌ترین این راهکارها عبارت‌اند از: ارتقای آموزش، اهتمام به کارآفرینی، پرورش تفکر خلاق و تأکید بر ویژگی‌های انسان اقتصادی در فرهنگ اسلامی. در این تحقیق، مزایای اهتمام بر نقش سرمایه انسانی در رشد، در درآمدهای مستقیم و درآمدهای غیرمستقیم برشمرده شد.

در پایان نیز رابطه توسعه‌یافتگی با جمعیت تحلیل شد و به این نکته دست یافتیم که زمانی می‌توان جمعیت را به عنوان عامل مثبت تلقی کرد که سرمایه‌گذاری‌های مناسب بر آموزش، مهارت و همچنین کیفیت زندگی مردم صورت گیرد و بسترهای لازم برای رشد و شکوفایی این ظرفیت‌ها نیز فراهم شود.

پیشنهادها

با توجه به نقش مهمی که سرمایه انسانی در کسب مزیت رقابتی ایفا می‌کند، باید به بهبود رویه‌های تصمیم‌گیری راهبردی در زمینه سرمایه‌گذاری مناسب و به‌جا در منابع انسانی توجه کرد. بسیاری از شرکت‌ها رویکردی گذشته‌نگر برای بودجه‌ریزی در حوزه منابع انسانی اتخاذ می‌کنند، یعنی برای بودجه‌ریزی برای سال جاری در حوزه منابع انسانی به هزینه‌های سال‌های قبل نگاه می‌کنند و بودجه را بر اساس هزینه‌های سال قبل تنظیم می‌کنند؛ از این رو با توجه به نقش سرمایه‌گذاری منابع انسانی در کسب مزیت رقابتی، رویکردی آینده‌نگرانه که در بودجه‌ریزی در حوزه منابع انسانی به مسیر راهبردی و نتایج مورد انتظار شرکت توجه کند، پیشنهاد می‌شود.

منابع و مآخذ

- قرآن کریم، (ترجمه حسین انصاریان، ۱۳۹۳)، تهران: سازمان دارالقرآن کریم، نشر تلاوت.
- علی بن ابی طالب، نهج البلاغه، (ترجمه محمد دشتی، ۱۳۶۹). چاپ دوم، تهران: نشر دارالهجره.
- ای سو، آلوین، (۱۳۷۸)، تغییر اجتماعی و توسعه: مروری بر نظریات نوسازی، وابستگی و نظام جهانی (ترجمه محمود حبیبی مظاهری)، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- گلارو، جان ای، و برونینگ، راجر اچ، (۱۳۸۷)، روان‌شناسی تربیتی اصول و کاربرد آن (ترجمه علی نقی خرازی)، چ ۸، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- آمدی، عبدالواحد بن محمد، (۱۳۶۶)، تصنیف غررالحکم و دررالکلم (محقق: مصطفی درایتی)، قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
- پابنده، ابوالقاسم، (۱۳۸۸)، نهج الفصاحه، کلمات قصار رسول اکرم (صلوات الله علیه)، قم: نشر پارسایان.
- پیمان، حسین، (۱۳۷۴)، بهره‌وری و مصداق‌ها، تهران: نشر زمینه.
- جوزاریان، فیض الله (۱۳۹۱). بررسی تأثیر سرمایه انسانی بر توسعه اقتصادی ایران. *اقتصاد توسعه و برنامه ریزی*، س ۱، ۱: ۹۵-۱۱۴.
- حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۱ق)، وسائل الشیعه، ۲۰ جلد، ج ۱۵، قم: مؤسسه آل‌البیت لإحياء التراث.
- حسنعلی زاده، صابر و سعادت، مهدی (۱۳۹۰). آشنایی با مفاهیم سرمایه انسانی. دانشگاه آزاد اسلامی واحد ابهر، زنجان، به نقل از *وبگاه مقالات علمی مدیریت*.
- <http://www.system.parsiblog.com>
- خنیفر، حسین (۱۳۸۵). کارآفرینی در نظام ارزشی اسلام. *نُرسمان*، ۴: ۴۶-۵.
- دادگر کرمانجی، یدالله، (۱۳۷۸)، نگرشی بر اقتصاد اسلامی، چ دوم، تهران: نشر مدرس.
- زاهدی، شمس السادات، (۱۳۶۹)، توسعه پایدار، تهران: انتشارات مرکز آموزش مدیریت دولتی.
- کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۳۶۹)، اصول الکافی (ترجمه جواد مصطفوی)، ۴ جلد، ج ۱، تهران: کتاب فروشی علمی اسلامی.
- کیندل برگر، چارلز، (۱۳۵۱)، توسعه اقتصادی (ترجمه رضا صدقی)، ۲ جلد، ج ۱، تهران: مدرسه عالی مدیریت.
- مجلسی، محمدباقر، (۱۴۰۳ق)، بحار الانوار، ۱۱۰ جلد، ج ۹۱، چ ۲، بیروت: دار إحياء التراث العربی.

بررسی نقش سرمایه انسانی در اقتصاد با نگرش اسلامی

- مطهری، مرتضی، (۱۳۸۸)، انسان در قرآن، ج ۳۱، تهران: انتشارات صدرا.
- مصباح یزدی، محمدتقی، (۱۳۸۷)، انسان‌شناسی در قرآن، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
- هادوی‌نیا، علی‌اصغر، (۱۳۸۲)، انسان اقتصادی از دیدگاه اسلام، تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- یآوری، کاظم و سعادت، رحمان (۱۳۸۱). سرمایه انسانی و رشد اقتصادی در ایران (تحلیل علی). *پژوهش‌های اقتصادی*، ۲ (۶-۵): ۳۱-۴۰.
- Dawson, Alexandra ,(2012). **Human capital in family businesses: Focusing on the individual level**, *Journal of Family Business Strategy*, 3(1): 3 - 11.

Examining the role of human capital in the economy with an Islamic perspective

Ali Askari Vaziri

Abstract

The prominent role of human capital in economic growth and production enhancement is a crucial topic that has always garnered attention in the discourse of progress. In today's turbulent world, leading companies more than ever recognize the significance of their human capital. They have come to understand how the preservation and growth of their human capital can position them at the forefront of the global economy. Human capital is recognized as a key factor for the economic growth of societies, constituting an essential asset that aids organizations in the direction of development and economic growth. It serves as a focal point for many contemporary economic transformations. This research aims to analytically examine the role of human capital in the economy from an Islamic perspective using a descriptive-analytical approach. The study will also elucidate the role of religion in the economy, the influential dimensions of human capital on the economy, and the relationship between human capital and the economy from an Islamic standpoint. Consequently, this research, given its objectives, holds practical implications.

Keywords: Capital, human, human capital, economy, Islamic approach

